

Мікіта Супрунчук

ФРАЗАВЫЯ И КАНТЭКСТУАЛЬНЫЯ СРОДКІ СТВАРЭННЯ ГУМАРЫСТЫЧНАГА ЭФЕКТУ Ў СЕРБСКИХ ЖАРТАЎЛЫХ АПАВЯДАННЯХ

Калі чалавек у цяжкой сітуацыі можа ўсміхнуцца, скінудзь заклапочанаць, тады лёгка жывеца і яму, і яго сябрам. Гумар – адна з самых важных, галоўных і лепшых рыс нашага характару. І слова крытыкі, і слова праўды гучыць цяплей, калі прыпраўлены жартам. Яно бы дае веру ў магчымасць выкуплення, выпраўлення памылкі.

У розных формах сустракаем мы гумар у нашым жыщці. Сустракаем яго ў жарце, у дасціпным выразе, анекдоце, жартоўным апавяданні. Часта нам цяжка размежаваць асобныя формы так званай гумарыстычнай прозы, а тым больш складана гэта зрабіць для фальклорных запісаў.

Народнае жартоўнае апавяданне – гэта сапраўды цікавы жанр, своеасаблівы аб'ект даследавання. Штодзённая школьнай практика і аналіз спецыяльнай літаратуры паказваюць, што канчатковага азначэння для яго дасюль не існуе. Вучоныя, спецыялісты па тэорыі літаратуры і фольклору спрабуюць знайсці нейкія спецыфічныя прыкметы, каб адрозніць жартоўнае апавяданне ад іншых, падобных: жарта, навелы, невершаванай байкі ці казкі. Не без прычыны нямецкі тэарэтык М. Ліці сцвярджаў, што ў гэтага жанру няма ні сваёй формы, ні цвёрдай структуры.

Між тым нельга цалкам пагадзіцца з настолькі катэгарычным суджэннем пра адвольнасць усіх паказыкаў жанру. Відавочна, дадатковую блытаніну ўносіць і своеасаблівасць паняцця «гумар» як такога, што сустракаецца ў розных фольклорных формах. Гэта значыць простае ўнясенне нейкіх смешных сцэнак у казку яшчэ не ператварае яе ў жартоўнае апавяданне. Такім чынам, усё ж паспрабуем тэарэтычна адмежаваць жартоўнае апавяданне ад іншых гумарыстычных жанраў. Пачнём з аналізу жарту.

Жарт – гэта больш ці менш трапны досціп, цесна звязаны з нейкім адным момантам канкрэтнай жыццёвой сітуацыі. Акрамя гэтага, сербскае літаратуразнаўства здаўна вылучае спецыфічны жанр, амаль не вядомы беларускай паэтыцы. Гэта *анегдота* – невялікае апавяданне пра нейкіх гістарычных асоб: палітыкаў, мастакоў, выдатных дзеячаў. Зусім справядліва

адзначаў Н. С. Гілевіч, што «адносіны да анекдота ў сучаснай айчыннай фалькларыстыцы можна ахарактарызаваць як досьць супярэчлівія. На думку адных даследчыкаў народнай творчасці, анекдоты – гэта тыя ж самыя сацыяльна-бытавыя казкі, толькі значна меншага, невялікага аб'ёму: прынцыповых адрозненняў ад названага жанру казак у іх няма. Іншыя з фалькларыстаў лічаць за лепшае наогул іх не заўважаць, абмінаць увагай, як быццам іх зусім не існуе» [4, 112].

Жартоўнае народнае апавяданне – гэта кароткі гумарыстычны празаічны жанр, прыдатны для выкарыстання ў вызначанай жышцёвой сітуацыі, гэта такі твор, як адзначае Н. Любінкавіч, што з-за даўжыні не надакучвае слухачу [9, 289].

З-за таго што ў *анегдоце* расказваецца пра гістарычных ці паўгістарычных асоб, некаторыя даследчыкі часам уключаюць такія творы ў групу легенд (напрыклад, цэлы шэраг аповедаў пра першага сербскага архіепіскапа св. Саву). Калі ж *анегдота* напаўняецца гумарам – яна набліжаецца да жартоўнага апавядання. У той жа час абавязковая заснаванасць на нейкім жышцёвым моманце, асобе значна звужае кола *анегдотаў*. Калі ж гэтая сувязь заціраецца, *анегдота* ператвараецца ў жартоўнае апавяданне. Галоўны герой страчвае імя, становіцца «мужыком», «адным дзядзькам» і пад., а дзеянне адбываецца праста «дзеесьці». Здараецца, што, страціўшы канкрэтных персанажаў, твор набывае новых – звычайных, тыповых: Хаджу Насраддзіна, Эру, Мую ці Гасу. Так, напрыклад, жартоўныя народныя апавяданні пра чарнагорцаў заснаваныя на старажытных записах пра Марка Мілянавіча, Мічуна Павічавіча і Марка Вуячыча. Такім чынам адбываецца тыпізацыя герояў, падзеі, акалічнасцей. Гэты працэс выкліканы ўздрзеяннем проблемы, якая знаходзіцца ў цэнтры аповеду. Проблема гэта тыповая, і аўтар ці апавядач, перадаючы твор слухачам, жадае ўжо не праста даць звестку пра нейкага чалавека, а выкарыстаць канкрэтны прыклад, падзею як доказ, як сродак абагульнення і ўздрзеяння. Падобная змена абумоўлівае і пераход таго ці іншага твора з жанру легенды (падання) у жанр жарту, *анегдота*, г. зн. з жанру рамантычнага ў жанр рэалістычны, які накіраваны на паказ масавых, абагуленых, а не выключных, адзінковых з'яў.

Народнае жартоўнае апавяданне выражает спрадвечны народны вопыт, нацыянальную філасофію. Галоўныя жышцёвыя ісціны выказваюцца з гумарам. Прадметам жартоўнага апавядання могуць быць і заганы чалавечай натуры, і адносіны ў сям'і, і адносіны да працы, і сацыяльны прыгнёт, і вызваленчая барацьба. Змест твора мае, як правіла, агульны, надпрасторавы і пазачасавы харатар. Незалежна ад таго, ці расказваецца пра ілжэпрапракаў, ці пра п'яніц, пра эгаісту, злодзеяў, ганарліўцаў, скнараў, зайдроснікаў, баязліўцаў, палахліўцаў ці хвалько – гэтыя апавяданні «з'яўляюцца выдатнымі празаічнымі мініяцюрамі, жамчужынамі народнай мудрасці. Цяжка штосьці дадаць да іх ці адняць ад іх» [9, 289]. Чытаючы іх, цяжка пазбавіцца ўражання, што зусім несправядліва сербскую народную прозу увесь час засланяе паэзія. Для прыкладу прывядзем апавяданне пра злога вешчуна.

Адзін баснійскі памешчык, у якога ў сяле жыў злы вяшчун, падрыхтаваўся да паломніцтва, але перад выхадам паклікаў да сябе вешчуна і кажа:

— Вяшчун, я адпраўляюся ў паломніцтва ва славу Божаю. Дык ты нічога без мяне не прароч дрэннага, тады я, як вярнуся, падарую табе мяшок зерня.

— Добра, — адказвае той. — А калі не вернешся, хто ж мне тады зерне дасць?

Сустрэчу (і сутычку) заклапочанага падарожніка і вешчуна цяжка перадаць больш псіхалагічна і стылістычна проста, больш ярка і зразумела. У апавяданні нікога не высмейваюць. Яно толькі папярэджвае, што існуюць і вечныя падарожнікі, і вечныя зласліўцы. І адных, і другіх трэба прымати як непазбежную частку нашага жыцця.

У другім вядомым апавяданні «Скнара» гаворыцца пра юнака-турка, што вярнуўся з паўдарогі, каб жонцы наказаць не паліць шмат святла. Пры гэтым, каб не псаваць абутак, ён нясе боты пад пахай. Многія крытыкі бачаць тут, апрача высмейвання агульначалавечай заганнай рысы, яшчэ і антытурэцкую скіраванасць.

Вельмі каштоўныя апавяданні на сямейную тэму: у іх захавалася шмат этнаграфічнага матэрыялу. Жанчыну тут бачым з розных бакоў: і як мачаху («Добрая мачаха»), і як снаху («Снаха»), і як вечна вінаватую жонку («Хто кепска звязаў?»). Жанчына часта аказваецца прычынай сваркі ў патрыярхальным грамадстве («Раздзяліця»). Вяршыняй гэтага своеасаблівага раздзелу лічаць апавяданне «Калі розуму хопіць – жаніща не будзе». Яно паказвае, што менавіта мужчыны часцей былі і аўтарамі, і слухачамі такіх аповедаў. (Прыгадаем тут падобную беларускую прыказку: *Ажсаніца – не ўпасці: не ўстанеш і не абтрацешся*.)

Паказ заганаў, недахопаў нейкіх краёў, народнасцей – адна з самых частых тэм народнай прозы. У аснове тут імкненне прынізіць суседа, сваяка, паквітацца з ім. (У непрыязні няма ніякіх межаў ці цутляў: успомнім хаця б сербскую прыказку: *Ко ти ископаше око? – Брат. – Зато је толико дубоко ‘Хто табе выкалаў вока. – Брат. – Таму так глыбока’*.) Аднак мала якія з гэтих падкрэслена абразлівых твораў узнімаюцца да сапраўднай мастацкасці, у асноўным яны нараджаюцца і паміраюць у вельмі вузкім коле менавіта як недарэчныя абрэзы. Адвартных прыкладаў, бадай, усяго два: «Чаму сербы – самыя бедныя» (варыянт «Калі ў вас пойдзе даждж?») і «Эра з таго свету» [9, 291]. Апошні твор нацэлены супроць забабонаў, хоць прымымі ворагамі Эры і выступаюць туркі. Дасціпнасць, за рэдкую і ашуканства ў аснове сваёй маюць жаданне праславіць вынаходлівасць, кемлівасць сваёй нацыі («Цыган і дыня»).

Шырока распаўсюджаныя апавяданні пра манахаў, папоў, браццю [7, 8]. Як вядома, у Сярэднявеччы і ў Новы час землі паўднёвых славян не былі ў большасці самастойнымі: часткай валодала Асманская імперыя, часткай – Габсбургская ці Аўстрыйская, часткай – італьянскія дзяржавы. Прыгнёт быў не толькі нацыянальны і сацыяльны, але і рэлігійны, таму святарам таксама даводзілася займацца сельскай гаспадаркай, нярэдка хавацца, кідацца на ўцёкі ці брацца за зброю. Вось якую красамоўную ситуацыю ярка засведчыў В. Караджыч нават у першай палове XIX ст.:

«Калі папы дома, яны выконваюць усе хатнія работы, напрыклад аруць, акучваюць, раскарчоўваюць, косяць, колюць дровы і г. д., як і астатнія сяляне; як рассказваюць, хлопчык (ці дзяўчынка) сказаў папу, калі ўбачыў, што ён вяртае жывёлу: «Ойча! Хіба і ты пасвіш жывёлу?» А той яму адказвае: «Э, сыночак мой! Каб яшчэ і сваю!» <...> У Чарнагорыі папы не носяць бараду, ды і шапкі ў іх такія, як у іншых людзей, і зброю яны носяць, як і іншыя людзі, і, такім чынам, ад астатніяга народу, калі не ў царкве, нічым не адрозніваюцца, а і ў царкве, і калі не служаць, адрозніваюцца тым, што не здымаюць шапку» [2, 292].

Часта апавяддаеща пра смешныя сітуацыі, у якія траплялі святары ў сваёй пагоні за жанчынай ці багащем. У іншых апавяданнях пад удар сатыры трапляе рэлігійная абмежаванасць, прычым ва ўсіх выпадках можна адшукаць нейкія сацыяльныя матывы. Разгледзім твор «Утапіўся поп, які руку не даў».

Селі неяк ў човен шасцёра мужыкоў і адзін поп, каб пераехаць цераз нейкую раку альбо там балота. Раштам у адно імгненне ўзняўся жорсткі вецер і перакуліў усіх у гразь. На ічасце ўсе ўмелі плаваць, акрамя пата. Апынуўшыся ў вадзе, кожны схапіўся за човен і ператлыў на другі бок. Калі мужыкі вярнуліся дахаты, яны рассказалі патадзі, як усё адбылося і што поп здуру і дарэмна ўтапіўся. Кінулася патадзя галасіць у роспачы, аднак запытала сялян:

– Як ён утапіўся?

А тыя ёй адказваюць:

– Калі човен перакуліўся і мы ўсе ўпалі ў ваду, то ўсе ў адзін голас закрычалі: «Дай, ойча, руку! Дай, ойча, руку!» І ён мог лёгка даць, калі б толькі захацеў, аднак ён не падаў і таму ўтапіўся.

– Ведаю я, гаротніца няічасная, – кажа патадзя, – што ўсё гэтак і было. Але хоць бы вы яму крыкнулі: «На, ойча, руку! На, хапайся». Бо ён жа (ах, цяжка мне!) заўсёды вучыў браць, а не даваць» [7, 130].

Н. Любінкавіч адзначае, што менавіта гэтая тэма, «святая» тэма, мае найвыразнейшае эратычнае адценне. «Яшчэ адна цікавая асаблівасць гэтай групы – моцны ненародны элемент: менавіта тут найчасцей знаходзяць нейкія літаратурныя карані ці ўплывы» [9, 291].

Другая група выдатных твораў – з сацыяльнай тэматыкай. Асноўная проблема – існаванне чалавека, сутнасць і прызначэнне чалавечага жыцця. Аб'ект крытыкі тут найчасцей багацей, ліхвяры. Шматлікія апавяданні скіраваныя, на першы погляд, супраць нацыянальнага ці рэлігійнага прыгнёту, на самай справе прысвеченага барацьбе сацыяльнай. З твора «Мудрэц і селянін» мы даведваемся, як размяркоўваецца прыбытак гаспадара. Мужык вылучае тут трох долі: вяртае пазычанае (корміць бацькоў), пазычнае сам (корміць сыноў), і толькі на трэцюю частку жыве сам з жонкаю. Вельмі моцнымі, але і вельмі змрочнымі фарбамі апісвае бядак сваё жыщё: «Усе гроши, што маю, – у жыце, усё жыста, што маю, – у муцэ, уся мука, што маю, – у хлебе, увесе хлеб, што маю, – у жываце».

Калі ж настает час раздзяляць гаспадарку – яшчэ горш даводзіцца. У апавяданні «Падзел» два браты і маці дзеляць маёmacць – трох крукі для адзежы. І вельмі проста ўсё завяршаецца, як кажа адзін з братоў: «Адзін крук – табе,

адзін – мне, трэці – маці. Міжволі задумаешся, ці толькі для адзежы крукі гэтых...

Бядняк чуе пах пячонай куркі і цёплага хлеба толькі праз плот багатага дома. Быць бедняком – значыць быць заўсёды вінаватым, бо любы суд судзіць на карысць заможных («Эра і суддзя»).

Заўсёды пераможаныя, прыгнечаныя, забітыя, героі сербскіх жартоўных апавяданняў усімі шляхамі спрабуюць выказаць свой пратест, сваю нязгоду і веру ў канчатковую, хай і далёкую, перамогу. Вельмі падобны да хлопца з рамана П. Кочыча раміznік з апавядання «Пажалеў раміznік свайго гаспадара». Гаспадар, турак, загінуў у баі, і раміznік, вядома, радуецца, але ўголас тужыць, плача. Суседзі-туркі спрабуюць суцешыць яго, а ён адказвае: *«Не грашыце. Загінуў мой ага, мой гаспадар. Да скону буду гараваць, – і працягвае: – З усёй ішчырасцю кажу, лети бы трывста іншых турак загінула, чым ён адзін».*

Рая (просты, прыгнечаны люд) проціпастаўляеца багатым сваёй дасціпнасцю і кемлівасцю. У апавяданні «Эра не дурань» турак два разы перавёз на карку Эру цераз мост і паверыў, што Эра праста баіцца яго, дый дурань апошні. Аднак і пры гэтай сваёй кемлівасці і дасціпнасці не заўсёды знаходзілі сербы выйсце з бяды – усё ж зашмат было перашкод. Гэта былі часы, пра якія летапісы кажуць, што «жывыя зайдзросцілі мёртвым». Напрыклад, у згаданым вышэй апавяданні «Гаспадар і раміznік» гаспадар загадвае слuze пералічыць валасы ў хвасце шалёнай кабылы. Патрабавалася выдатная сіла духа, каб стрываць і перамагчы ў такі пакутны час безнадзейнасці і безвыходнасці.

У такіх умовах знаходзяцца асобы, што больш не могуць трываць, жыць у працяглай, а часцей вечнай спакусе. Яны пераходзяць на бок непрыяцеля. Народны гумар і для іх вызначыў месца («Кудлаты і куртаты», «Бацька – турак, маці – хрысціянка»).

Адна група апавяданняў вельмі спецыфічная, адрозная ад усіх папярэдніх і па жыщёваму матэрыялу, і па характару гумару. Тут таксама ў цэнтры ўвагі аказваюцца людскія заганы, сацыяльная несправядлівасць, грамадскія і рэлігійныя адезненні, нацыянальны і эканамічны прыгнёт. Але апавядальнікі ўжо не вераць у магчымасць выкуплення граху, у магчымасць перамогі над няпраўдай, у канец гора. Смех дзеля смеху – своеасабліве адчужэнне чалавека, адмаўленне рэчаіснасці. Гэтыя, здавалася б, абсолютна простыя, прымітыўныя, у асноўным з «чорным гумарам», творы аказваюцца глыбока трагічнымі. Калі разважаем пра любы з іх, калі павольна паўторым яшчэ раз кожнае слова з такіх «невялікіх» трагедый, нас да глыбіні душы крануць гэтыя апошнія жарты шыбенікаў.

У апавяданні «Бой сялян з саранчой» знаходзім узоры смеху якраз такога тыпу. Сяляне выправіліся на бой з саранчой, каб абараніць свае палеткі. Раптам адзін конік скочыў на лоб войту.

Пачалі сяляне са стрэльбаў страйці і застрэлілі гэтага коніка ў войта на лбе. Спужалася саранча такога грохату і збегла ўся. Вярнуліся сяляне дахаты задаволеныя, і пытаюць іх жонкі:

– Ну, героі, як бітва скончылася?

— Дзякуй Богу, усё ў парадку. Адзін наш загінуў і адзін іхні.

Саранча разбеглася, але неўзабаве вернецца, а таму смерць войта аказваецца бессэнсоўнай. Шмат пра што кажа гэты твор: і пра храбрасць фальшывую (са стрэльбамі супраць саранчы), і пра неразумнасць, і пра смяротную паспешлівасць, і пра бясконцую суворую барацьбу чалавека і прыроды. Мы прачытаем гэты твор, пасмёёмся — і задумаемся, а можа, і засмуцімся.

У апавяданні «Вадзяны млын» сяляне збудавалі млын на гары, бо ім спадабалася месца. Пры гэтым яны забыліся на галоўнае — на ваду, якой не было на трох вярсты вакол. Дрэнныя планы — неад'емны складнік жыцця чалавека.

Апавяданні так званага «чорнага гумару» пабудаваны так, што бяда, няшчасце ўжо не падаюцца такім страшнымі. Прыйкладам, злодзей Радоіча ў аднайменным творы зачапіўся за нейкую прыладу на гарышчы і зламаў нагу. Ад шуму ўсе прачнуліся і пачалі шукаць ліхтар ды стрэльбу, каб забіць рабаўніка. Радоіча не можа збегчы і крыгчыць ім: «*Не турбуйцеся, людзі! Богам клянуся, і зранку мяне тут знайдзеце*».

Апавяданне «Татка і асляня» вельмі ўразлівае. Яно дае паказальную карцінку побыту большасці тагачасных сербаў, адлюстроўвае ніzkі ўзровень іх жыцця, усю хісткасць і няпэўнасць іх мізэрнага дабрабыту.

З аднага сяла бацька і сын пайшли на падзёничыну і ўзялі з сабой асляня. Прайшоў месяц і дахаты вярнуўся толькі сын. Маці сустрэла яго на двары і пытася:

- А дзе ж татка твой?*
- Здох па дарозе... Мёртвы ён...*
- А з аслянём што здарылася?*
- Памёрла, маці! І шкада ж мне яго, вельмі ж прыгажэнъкае і маладзенъкае было яшчэ...*
- Гэй, сынку, звар'яцеў ты, чі што? Пра бацьку так казаць? Ці не грэх гэта?*
- А чаго мне бацьку шкадаваць? Хіба я гроши плаціў за яго? А за асляня мы шэсцьдзесят дынараў аддалі.*

Не толькі сын пережывае смерць асляняці, але і маці яго. Яна, праўда, спачатку запыталася пра мужа, але, пачуўшы, што памёр, не цікавіцца больш гэтым. Яна адразу (і зусім спакойна) пераключаецца на жывёлу. Развагі сына — непасрэдны адбітак той эпохі. За асляня ўжо заплацілі шэсцьдзесят дынараў, і яшчэ столькі ж, калі не больш, прыйдзецца плаціць зноў. А смерць бацькі — гэта, канечнэ, на дзве руکі менш у гаспадарцы, але... І за стол сядзе на адзін вялікі рот меней.

Вельмі шмат падобных апавяданняў, дзе высмейваецца бязглуздасць, дурасць. У іх знаходзім безліч сапраўдных лаянковых выразаў, крыўдных і непрыгожых. Аб'ект лаянкі — найчасцей суседзі. Вучоныя, праўда, вагаюцца, ці адносіць іх да сапраўдных жартуючых апавяданняў (гл. [1, 124–127]).

Значна цікавейшыя аказваюцца творы пра непаразуменні. Так, неаднойчы мы сустрэнем сюжэт пераапранання і нават прачытаем пра мужчыну, што апрануўся жанчынаю. Турак, муж гэтай псеўдажонкі, паслаў бабу-павітуху

дапамагчы пры родах. Калі ж бабка закрычала «Мужчына! Мужчына!», турак падумаў, што нарадзіўся сын. Тады ён загадаў страляць у паветра і пачалося вялікае свята.

У асобную группу звычайна вылучаюць апавяданні пра спаборніцтвы манюкаў. Яны маюць своеасаблівую, цвёрду акрэсленую структуру і выдзяляюцца сярод іншых. Не ўдаецца знайсці іх сувязь з іншымі групамі (гл. [9, 290]). Дзякуючы незвычайнасці ситуацыі, каларытнасці выразу гэты від мае шмат аматараў. Класічным прыкладам такога тыпу справядліва лічыцца «Хлусня ў заклад» («Лаж за опкладу») са збораў В. Караджыча.

Артыкулы і манаграфіі спецыялістаў, штодзённая практика з года ў год сцвярджаюць у нашай свядомасці выдатныя якасці сербскай народнай паэзіі. На прыкладах нам паказваюць, што народныя песні, лірычныя і эпічныя, – адбітак эпохі, што менавіта з іх мы даведваемся пра каштоўныя ісціны, пра пэўныя перыяды, пра агульначалавечыя праблемы. Народная проза, такім чынам, аказваецца на ролі падчаркі. Калі ж гаворка ідзе пра прозу, тут на першы план, бяспрэчна, выходзяць народнае апавяданне і казка (гл. [5]). Што ж да жартоўных твораў, то (у адпаведнасці з іх харектарам) сур'ёзнага стаўлення да іх якраз і няма. Яны звычайна разглядаюцца як творы забаўляльныя (абы правесці час).

Хочацца спадзявацца, што такое стаўленне неўзабаве зменіцца. Іх трэба ўспрымаць абсалютна па-іншаму, беручы пад увагу складаную структуру, глыбокі змест і высокую мастацкасць. У смеху тут зберагаюцца сапраўдныя ісціны, сур'ёзныя і вечныя. Гэта – сапраўдныя жамчужыны сербскага фальклору, што не саступаюць творам многіх і многіх аўтараў – класікаў сербскага літаратуры. Радуе і тое, што ў выданнях сербскіх казак на нашай мове (гл. [10]) жартоўныя творы знайшли сваё месца.

ЛІТАРАТУРА

1. *Деретић J.* Историја српске књижевности. Београд, 1996.
2. *Карацић B. С.* Живот и обичаји народа српскога. Београд, 2005.
3. Народне српске приповіjetке. Беч, 1821.
4. Народныя казкі-байкі, апавяданні і мудраслоўі / укл. і рэд. Н. С. Гілевіча. Мн., 1983.
5. *Пропт B. Я.* Морфология сказки. Исторические корни волшебной сказки / сост., науч. ред., текстол. comment. И. В. Пешкова. М., 1998.
6. Српске народне приповіjetке / скуп. В. Карадзић. Беч, 1853.
7. Српске народне приповіjetке / скуп. В. и А. Карадзић. Беч, 1870.
8. Српске народне приповіjetке понајвише кратке и шальиве / скуп. В. Врчевић. Биоград, 1868.
9. Усмена књижевност югославенских народа / приређ. Н. Љубинковић. Београд, 1982.
10. Югаславянскія казкі: зб.. Мн., 1999.